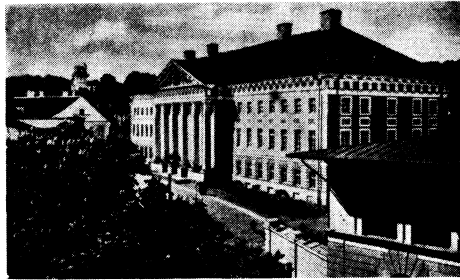

GUSTAF II ADOLFS SISTA KULTURSKAPELSE

MINNEN FRÅN ETT BALTISKT KULTURCENTRUM I DESS TREDJE HISTORISKA GESTALT

Av professor JOHAN BERGMAN, Stockholm

II.

Det nuvarande universitetshuset i Tartu (Dorpat).

BLAND de estniska professorerna i Tartu funnos åtskilliga ganska intressanta personligheter.¹ Främst bör jag härvid nämna universitetets mångsidigt begåvade och energiske reorganisator, förutvarande undervisningsministern professorn i pedagogik Peter Pöld, om vars anseende och

betydelse det faktum vittnar att hans bild står vid sidan av universitetets förste kanslers, Johan Skyttes, på den minnespenning, som universitetet vid sitt lysande 300-årsjubileum 1932 lät prägla och förära till de många internationella gästerna vid detta tillfälle. Två av de övriga estniska professorerna voro veteraner från den ryska tiden och bildade därigenom värdefulla förbindelselänkar med det förflutna. Tyskarna hade på sin tid sällan släppt fram någon est till universitetsläraresställning; ryssarna hade i detta avseende även varit rätt exklusiva, men en och annan av esterna hade de dock upptagit i sin krets. Detta var fallet med professor H. Koppel, en medicinsk forskare, som redan på ryska tiden utnämnts till professor och som vid universitetets förflyttning till Voronesj medföljt dit och fortsatt sin undervisningsverksamhet därstädes.

¹ Första artikeln var införd i häfte 10, årg. 1938.

Efter Estlands frigörelse återkallades han och blev det estniska universitetets rektor, en ställning som han länge och med heder intog. Han talade lika utmärkt tyska som ryska och estniska och var en synnerligen behaglig och konciliant personlighet. En annan av de från ryska tiden kvarvarande estniska universitetslärarne var professor J. Jögewer, som under ryska tiden länge innehåft universitetslektorsbefattningen i estniska språket och vid esternas övertagande av universitetet blev deras förste professor i landets modersmål. Det är i sanning betecknande, att tysk-balterna under sin makts dagar till den grad försummat det språk, som för 95 procent av landets befolkning var modersmålet, att de icke ens uppehöll en lektorsbefattning däri; ryssarna gjorde efter 1893 åtminstone detta, men först vid esternas eget genombrott fick folkets eget språk sin professur.

Av estniska professorer inom filosofiska fakulteten, vilka utnämndes under min därvaro, var M. J. Eisen den äldste. Han hade ursprungligen prästerlig utbildning och hade även i många år tjänstgjort som präst. Men sin förnämsta livsgärning hade han nedlagt i en synnerligen omfattande folkloristisk forskning; ingen torde ha ägt större kännedom än han om esternas sagor och folkpoesi. De samlingar han i detta avseende insamlat, ordnat och studerat äro icke blott de mest omfattande i Estland, utan — som hans kollega, professorn i jämförande sagoforskning en gång påvisade — de största och bäst ordnade folkloristiska samlingar som torde finnas i något land. Det var ett erkännande av dessa nationella förtjänster att han vid nära 60 års ålder utan konkurrens kallades till professor i estnisk folkloristik. Det är ett intressant och märkligt förhållande, att universitetet i Tartu äger ej mindre än två folkloristiska professurer, en med estniskt-nationellt och en med jämförande nationellt forskningsområde. Vid de svenska universiteten finns som bekant ingen sådan professur, lika litet som vid flertalet av världens övriga universitet. Det har varit de finsk-ugriska folken förbehållet att på detta område gå i spetsen. Detta sammanhänger säkerligen också med den ovanliga rikedom av sagor och folkpoesi, som sedan urminnes tider levat på dessa folks läppar och genom seklerna bevarats i pietetsfull tradition. (Även universitetet i Helsingfors har särskild lärostol för dylik forskning.) Innehavaren av den andra lärostolen i detta ämne i Tartu (jämförande sago- och folkdiktsforskning) var professor W. Anderson, en i Ryssland uppfostrad tysk, vars släkt, som

namnet antyder, är av svenskt ursprung. Denne var en framstående målsman för sitt fack (hans förnämsta verk därinom är ett mycket stort och mönstergillt utfört arbete, vari han följt den bekanta sagan om »Kejsaren och abboten» genom alla tider och folk från dess tidigaste upprinnelse till dess litterära avläggare i olika språk i nyare tid. Även de svenska variationerna äro omsorgsfullt och sakkunnigt behandlade.) Prof. Anderson var emellertid icke blott en skicklig specialist; han ägde ett fenomenalt minne och en synnerligen omfattande kännedom om en stor mängd olika språk, vilket allt var honom till synnerlig båtnad i hans internationellt vittfamnande forskning. Han var en av de många i tsartidens Ryssland uppvuxna vetenskapsmän, som under krigets och revolutionens stormar förlorat all sin egendom och nu prisade sig lyckliga att ha funnit en fristad. I de två anspråklösa vindsrum, där han och en broder jämte deras gamla mor hade sin varelse, vittnade den sent släckta lampan och rikedomerna på böcker mitt i en torftig inredning för övrigt om okuvlig forskarhåg, samt den spirituella och alltid intresseväckande konversationen om ett gott och originellt huvud, medan det enkla och defekta bohaget de första åren vittnade om tidens nöd.

En annan intressant forskartyp, även han en rysslandstysk, var professorn i sanskrit och jämförande indoeuropeisk språkvetenskap Max Vasmer. Han hörde till mina bästa vänner, men stannade tyvärr, icke mer än två år, enär han mottog en kallelse till professuren i slavisk filologi vid universitetet i Leipzig. Han kallades senare till Berlin, där han ännu verkar. Han hade förut varit professor i Saratov i Ryssland och kom till Dorpat under tyska ockupationstiden, då han som tysk erhöll den ovannämnda professuren vid det då för ett halvt år helt och hållet förtyyskade universitetet. På grund av den medvetna motsatsställning till esternas nationella strävanden, vari den dåvarande tyska ledningen stod, var anställningen under denna tyska tid ingen rekommendation i esternas ögon, när de sedan blevo herrar i sitt eget hus. Men för Vasmer gjorde man ett undantag, då han var en alltigenom objektiv, uteslutande för sin vetenskap levande man och sympatisk stämd mot esterna, vilkas svärlärda språk han — i motsats mot de flesta tyskar — tack vare sin enastående språkbegåvning inom ovanligt kort tid lärde sig förhållandevis väl behärska. Fakultetens övriga tyskar voro egendomligt nog representanten för de romanska språken prof. R. Gutmann och för

engelska språket och litteraturen prof. H. Mutschmann (förut docent i Marburg).

Förutom ester och tyskar bestod fakulteten av finländare och svenskar. Under min tid hade jag tre fakultetskamrater från Finland, professorerna A. R. Cederberg (nordisk historia), A. M. Tallgren (nordisk och jämförande arkeologi) och L. Kettunen (väst-finska språk). Utom dessa funnos tre finländska vetenskapsmän i andra fakulteter, bland vilka jag särskilt fäste mig vid Altaiforskaren, geografen prof. J. G. Granö. Av fakultetskamraterna lärde jag först känna Cederberg, som tillträdde ungefär samtidigt med mig. Såsom nordisk historiker hade han starkt intresse för Sverige och vistades vanligen under sommarferierna där för forskning i svenska arkiv. Han var gift med en svenska, en brorsdotter till förutvarande svenske utrikesministern Lagerheim. I deras hem tillbragte vi svenskar många angenäma stunder. Han hade ett rikhaltigt och mångsidigt författarskap bakom sig och fick därute med de många nya källor, som de förut svårtillgängliga f. d. ryska arkiven på estniskt område nu öppnat (däribland en mängd förut okända brev från Axel Oxenstierna och talrika andra dokument från svenska tiden) ett ypperligt material för fortsatt fruktbringande arbete. En ytterst sympatisk kamrat och en gedigen vetenskapsman var professor Tallgren. Hans popularitet vid universitetet var också synnerligen stor. Alla finnarna talade mer eller mindre bra estniska, men jämte Kettunen, som i sin egenskap av språklig fackman på de finsk-ugriska språkens område behärskade det suveränare än någon annan, var Tallgren den som talade det bäst.

Med professorerna i övriga fakulteter hade man ju mindre beröring, med det fanns dock åtskilliga tillfällen att sammanträffa och göra bekantskap. En eller ett par gånger i terminen anordnades t. ex. stora samkväm, därvid hela akademistaten med familjer inbjödos att deltaga. En lista utsändes med en universitetsvaktmästare, och de flesta antecknade sig. Man erlade en liten avgift för att betäcka de obetydliga kostnaderna för té med bakelser, smörgåsar m. m. Huvudsaken vid dessa samkväm var nämligen icke den materiella välfägnaden utan det kulturella programmet. Detta bestod av ett vetenskapligt, men med hänsyn till den blandade publiken i möjligast populär form hållet föredrag, samt musik, sång, uppläsning o. s. v., vartill alla talanger på dessa områden såvitt möjligt utnyttjades. Vid varje sådan »akademisk

afton» valdes ett antal damer och herrar ur universitetsfamiljerna till kommitté för nästa afton, varvid man sökte tillse att både det estniska och det tyska språkelementet blev vederbörligt representerat.

Ett annat tillfälle att träffa kolleger utom den egna fakulteten erbjödo de varannan lördag återkommande s. k. »docentaftnarne», vilka voro en från 1870-talet härstammande institution och alltsedan den tiden bevarat så gott som uteslutande tysk karaktär.

Katarina den storas bro över floden Embach, som genomflyter universitetsstaden.

Genom upptagande av även andra bildade tyskar än ur universitetslärares krets hade denna sammanslutning dock i någon mån ändrat karaktär och övergått till att bli en allmän tyskspråkig intelligenklubb, dock med universitetsselement i stor majoritet. Svenskarna inbjödos genast från början att deltaga i dessa samkväm,

som för oss givetvis erbjödo språkligt lättare umgängesmöjlighet än de samkväm, där estniska språket dominerade. I motsats mot de akademiska aftnarne, som icke hade någon permanent ledning utan organiserades av en ny kommitté för varje gång, hade docentaftonen en »ständig sekreterare», som var dess ledande själ. Presidiet och skyldigheten att hålla aftonens föredrag gick däremot nära nog i tur och ordning bland de c:a femtio medlemmarne. »Der Docentenabend» hade nämligen med tiden organiserats som en formlig förening och man invaldes där genom ballotering efter alla konstens regler. Ständig sekreterare sedan snart sagt urminnes tider var den synnerligen mångsidigt lärde professorn i semitiska språk d:r Alexander von Bulmerineq (i förbigående sagt gift med en ättling i rakt nedstigande led av Georg Stiernhielm). Föredragen här hade i regel en strängare vetenskaplig karaktär än vid de allmänna akademiska aftnarne.

Ännu mer var detta fallet inom det förut omnämnda Gelehrte estnische Gesellschaft, en gammal ganska förnämlig association, stiftad 1838 (det har just firat sitt hundraårsjubileum). Den har helt och hållet karaktären av lärt sällskap och utger regelmässigt vetenskapliga publikationer.

Uteslutande humanistiska forskare hade var fjortonde dag en samlingspunkt i »Sala Selts», en skämtsamt given estnisk benämning, som betyder »Hemliga sällskapet», men inga värre hemligheter bedrevos än rent vetenskapliga idrotter på det historiska och språkvetenskapliga området.

En lika betydande som sympatisk person i Tartu under min vistelse där var amerikanen mr G. F. Robinson. Han hade ingen befattning vid universitetet men han spelade det oaktat en icke obetydlig roll för universitetets vidkommande. Han var representant dels för K. F. U. M:s verksamhet, dels och huvudsakligen för den hjälpverksamhet, som under nödåren i Europa i stor skala utövades av Förenta Staternas rika folk. En sida av denna verksamhet var studenthjälpen, som bl. a. gick ut på att anskaffa studielitteratur och även direkt materiell hjälp för studenter i länder med starkt deprecierad valuta. Mr Robinson hyrde ett av stadens största och centralast belägna hus och anordnade där fritt tillgängligt bibliotek, läsrum och sällskapsrum samt anordnade i en stor samlingssal, som förut använts till danslokal, talrika aftonunderhållningar med synnerligen väl valda filmer och då och då även föreläsningar, varvid man gärna vände sig till universitetsprofessorerna för medverkan.

En hjälpverksamhet, som förtjänar omnämnas, var även »det svenska köket», som under vissa vintermånader var i verksamhet. På initiativ av fröken Anna Lindhagen i Stockholm och professorskan Madeleine Bjerre hade medel anskaffats i Sverige för att åt fattiga, i synnerhet undernärda barn, från familjer, som råkat i nöd på grund av kriget och dess följder, bereda ett gott mål mat om dagen. En kommitté bestående av de svenska professorsfruarna under ledning av fru Bjerre, en tysk läkare m. fl. tog sig an sakens utförande, och man hade glädjen att kunna mätta många verkligt hungrande med den enkla men kraftiga kosten. Intet företräde gavs åt någon viss nationalitet utan urvalet av de mest behövande skedde opartiskt. Bland dem, som fingo bespisning i det svenska köket, fanns bl. a. en ung flicka, som var dotter till en förutvarande rysk guvernör, vars familj skingrats och utarmats under nödåren, samt många andra i liknande belägenhet.

Anledningen till att jag redan 1923 lämnade Tartu var, som bekant, att jag genom ett oförutsett dödsfall inom Värmlandsrepresentationen i riksdagens första kammare automatiskt blev

som den avlidnes närmaste suppleant insatt i nämnda kammare. Inför denna oväntade situation var jag ganska tveksam: både jag och min familj trivdes synnerligen väl därute, den vetenskapliga verksamheten var mig kär, jag var mitt uppe i vetenskapligt produktivt arbete, och jag har aldrig mera ostört än under dessa år fått ägna mig däråt. Jag var utnämnd på livstid, och mycket talade för att stanna kvar åtminstone ännu några år. En deputation från mina lärjungar vid universitetet kom även och uttryckte sin önskan i denna riktning. I motsatt riktning verkade mitt gamla politiska intresse och även ekonomiska skäl bidraga till att jag slutligen bestämde mig för återflyttning till Sverige.

Jag är emellertid glad att att ha kunnat tillbringa tre och ett halvt år bland ett sympatiskt folk, som var fullt av sjudande liv och intresse under sitt rastlösa arbete på att organisera och befästa sin efter så många seklers beroende äntligen vunna frihet och självständighet. Att se ett folk i en så betydelsefull epok av dess historia, och att konstatera befintligheten av ett ej ringa antal ledande personligheter, som voro vuxna de krävande uppgifter en sådan tid måste ställa, det är ett enastående minne för livet. Män som Päts, Tönnisson, Pöld, Laidoner och många andra av den estniska frihetskampens män skulle genom sin personliga resning ha varit en prydnad för vilken nation som helst. Detta sagt om dessa framstående personligheter utan varje hänsyn till deras i mångt och mycket rätt skiljaktiga politiska ståndpunkter.

Från mina senare besök i den gamla universitetsstaden (vid en internationell kongress 1926, vid avtäckningen av Gustaf Adolfsstatyn 1928 samt vid det glansfullt firade 300-årsjubileet 1932, som jag i egenskap av Stockholms Högskolas delegat och i sällskap med ett stort antal representanter för alla svenska universitet och högskolor samt flera andra vetenskapliga institutioner bevistade) har jag likaledes de bästa minnen, vilka emellertid här måste förbigås. De berättiga mig emellertid att som slutomdöme säga, att Gustaf Adolfs stora kulturstiftelse i Balticum alltjämt på hedrande sätt uppehålles och synes gå en lyckosam framtid till mötes. Det har varit mig en stor glädje att de svenska statsmakterna lyssnat till de framställningar jag tid efter annan gjort om stöd för såväl universitetet (genom inrättande av professur i svenska språket och litteraturen) som övriga kulturella institutioner därute (svenska folkhögskolan i Birkas, gymnasiet i Hapsal och svenska folkskolan i Tallinn).